

Právne nástroje novej moci. Politické perzekúcie na Slovensku 1938 – 1939*

Katarína Zavacká

Abstract:

ZAVACKÁ, Katarína: The Legislative Tools of the New Power. Political Persecution in Slovakia in 1938 – 1939.

The study analyses the legislative tools used to liquidate the democratic regime in Slovakia from the autumn of 1938, when it was proclaimed to be politically autonomous. The new autonomous government made use of the existing judicial tools, namely those related to military mobilisation, and set about the rapid preparation of its own regulations.

Limitations to civil rights and freedoms that were introduced to defend the democratic system from the direct threat posed by the Third Reich, especially those regarding freedom of speech and assembly, thus were quickly turned against democracy itself. The study documents the extent to which an initial departure from a general pluralist environment within civic society has become a condition for the introduction of openly anti-Jewish legal regulations.

Keywords: Slovak Autonomy 1938 – 1939, Political Persecution, Legislation, Democracy, Anti-Semitism

DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.1.4>

Politické perzekúcie z konca 30. rokov 20. storočia na Slovensku ako výskumná téma prirodzene ostávajú v tieni oveľa „dramatickejších“ následných udalostí. Povrchný pohľad späť sa skôr uspokojuje s konštatovaním nižšieho stupňa násillia v porovnaní s vrcholnými fázami ľudáckeho či komunistického teroru, hoci práve tu možno sledovať niektoré z koreňov oboch. Navyše, prevažujúca spätná optika bráni vnímať spoločenské procesy z konca 30. rokov v kontexte udalostí, ktoré im priamo predchádzali, na ktoré nadväzovali alebo sa voči nim vyhraňovali.

Koniec prvej svetovej vojny priniesol v Európe obrovské geopolitické premeny. Veľké mnohonárodnostné štáty sa rozpadali a na ich územiach vznikali menšie celky. Po celom území sa pohybovali masy bezprizorného obyvateľstva, ktoré si hľadalo nádejnejšie miesto na prežitie. Súčasne sa vracali vojaci zo všetkých frontov do svojich domovov, kde ich očakávali rodiny decimované hladom a epidémiami. Novovytvorený československý štát nebol výnimkou. Vznikal v situácii, keď sa doma stretávali vojaci, z ktorých mnohí stáli vo vojne proti sebe ako príslušníci rakúsko-uhorskej armády a československých légií. Bolo výnimočným a nečakaným javom, že nedochádzalo medzi nimi k ozbrojeným konfliktom. Spoločenská agresivita sa vybijala skôr v rabovačkách obchodov a majerov, predovšetkým židovských.¹

* Štúdiá bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-15-0267 Právny pluralizmus: zmeny v chápaní práva.

1 SZABÓ, Miloslav. *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)*. Bratislava :

V nasledujúcom období čakali všetkých obyvateľov nového štátu veľké zmeny aj vo verejnom živote. Vyplývali z realizácií zásad, ktoré pre život štátu sformuloval budúci prezident Tomáš Garrigue Masaryk vo Washingtonskej deklarácii z jesene 1918 a ktoré rezonovali aj vo formuláciách mierových zmlúv z Versailles v roku 1919. Podľa Washingtonskej deklarácie sa mal stať československý štát parlamentnou republikou. Mal zaručiť všeobecné volebné právo, rovnoprávnosť žien, slobodu slova, tlače, svedomia, náboženstva a vedy, literatúry a umenia, právo zhromažďovacie a petičné. Rovnoprávnosť mala byť garantovaná aj „*národným menšinám*“. Tieto zásady zákonodarcovia pretransformovali do československej ústavy z roku 1920. Časť obsahujúca práva a slobody i občianske povinnosti zakotvovala rovnosť všetkých obyvateľov (*sic!*) československého štátu (okrem volebného práva do parlamentu, týkajúceho sa iba štátnych občanov), ktorej súčasťou bola i ochrana ich života a slobody bez ohľadu na to, akého boli pôvodu, štátnej príslušnosti, jazyka, rodu alebo náboženstva. Významnou súčasťou ústavy bola hlava VI. §§ 128 – 134 ochrana menších národných, náboženských a rasových. Uvedené ustanovenia paragrafov boli upravené podľa Saint-Germainskej zmluvy, uzavretej medzi víťaznými mocnosťami a Československom.²

Hoci ustanovenia ústavy o právach, slobodách a o ochrane menších už čiastočne mohli nadväzovať aj na liberalizačné tendencie, ktoré sa presadzovali v domácom prostredí Rakúsko-Uhorska, verejnosť ich prijímala len veľmi pomaly. Jednou z takýchto prelomových udalostí pre rozvoj občianskych práv v Uhorsku bolo recipovanie židovského náboženstva v roku 1895.³ Presadzovalo sa za veľkých rozbrojov nielen v uhorskom parlamente, ale aj po krajine. Pretrvávajúce protizidovské predsudky u verejnosti sa prejavilo v roku 1899 v Čechách napr. v prípade vraždy mladej ženy v obci Polná („hilsneriáda“), keď sa ukázalo, že „oživovaniu“ tradície o židovskej rituálnej vražde nezabránilo ani 40-ročné oficiálne uznanie židovského náboženstva. Významnou, aj keď pomaly pôsobiacou brzdou pre otvorené prejavy antisemitizmu, ale i pre prejavy animozít voči iným náboženstvám a národnostiam, bolo zavedenie vyučovania občianskej náuky na školách a aj povinné zriaďovanie knižníc v mestách a na dedinách.

Zásadným zlomom v trende postupného upevňovania tolerancie voči menšinám, ale i vo vývoji práva všeobecne, bol nástup Hitlera k moci v Nemecku roku 1933. Jeho krutý antisemitizmus, ktorý už v mierových časoch prekračoval limity nutné na možné pokojné spolužitie medzi národnosťami, pôsobil povzbudzujúco aj na latentný antisemitizmus v iných štátoch Európy. Ako príklad možno uviesť, že napriek platnosti Weimarskej ústavy z roku 1919 sa v Nemecku už v roku 1934 prejavili snahy zaviesť z rasových dôvodov zrušenie manželstiev židov s nežidmi bez rozvodového konania pred súdom. Slovenský autor, ktorý vtedy návrh komentoval v odbornej právnickej tlači, vyjadril presvedčenie, že tento nový princíp

Kalligram, 2014, s. 198-240.

² HOBZA, Antonín. *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*. Praha : vlastným nákladom, 1931, s. 266-275.

³ BUŠEK, Vratislav – HENDRYCH, Jaroslav – LAŠTOVKA, Karel – MÜLLER, Václav (eds.) *Československé církevní zákony, 2*. Praha : Československý kompas, 1931.

nie je možné presadiť do zákona,⁴ no prezentoval ho len ako právny problém, nepozastavujúc sa nad zvrátenosťou samotného návrhu. Ako sa ukázalo o rok, v septembri 1935, zákonodarcovi v Norimbergu rušenie manželstiev židov s nežidmi bez rozvodového súdneho konania už nerobilo žiaden „právny“ problém.⁵ Súdny v Nemecku to najskôr odmietali, ale onedlho podľahli a i z ich strany zazneli požiadavky, aby bol tento dôvod právne uznaný,⁶ čo sa následne aj stalo.

S ambivalentnými reakciami slovenských právnikov sa stretávali aj ďalšie nacistické protizidovské normy. Napríklad podľa autora reflexie nemeckého „riešenia židovskej otázky“, publikovanej roku 1936,⁷ sa táto dostala znovu „na denný poriadok spoločenského života“, ale „úradné kruhy z pochopiteľných príčin sa predbežne tvária, ako by o nej nevedeli“. Pri hodnotení krokov, ktoré Nemecko voči židom vykonal, autor konštatoval, že vylučovanie veľkých mas obyvateľstva „podľa zásady krvi“ sa prieči nielen kresťanskému svetovému názoru, ale aj „našej demokratickej mentalite“. No popri niekoľkých spochybňujúcich frázach videl pri „riešení židovskej otázky“ v nemeckých opatreniach predsa len „dobrú vôľu dokonale vyriešiť túto otázku“ a navrhol, že by sa „malo o nich vážne uvažovať“. O norimberských zákonoch tento autor komplexne informoval v článku o nadobúdaní a strate štátnej príslušnosti a o zákonoch o ríšskom občianskom práve a ochrane nemeckej krvi a nemeckej cti.⁸ Uviedol, že „namiesto zásady, že všetci ľudia sú rovnakí, uplatňuje sa zásada, vyplývajúca z poznania nerovnosti rás ľudí“. „Riešenie židovskej otázky“ malo byť „zavŕšením“ procesu zavádzania „nových poriadkov“ v Nemecku.⁹

Uzavretie Mníchovskej dohody v septembri 1938 nemalo pre Československo len zahraničnopolitické dôsledky, ale silne rezonovalo aj v domácej politike, kde došlo k výraznému znefunkčneniu demokraticky zvoleného parlamentu. Počet poslancov a senátorov sa znížil o tých, ktorí boli zvolení na území zabranom Mníchovskou dohodou a následne prvou Viedenskou arbitrážou. Svoj mandát stratili aj poslanci za strany, ktoré boli postihnuté zákazom činnosti. Naopak, prívržencom nemeckého nacizmu a talianskeho fašizmu sa citeľne uvoľnili ruky k antedemokratickým zásahom do práva v štáte.

Medzi politické sily, ktoré svoje kroky koordinovali so záujmami Tretej ríše, systematicky sa usilujúcej o zničenie demokratického systému v Československu a o jeho postupnú celkovú likvidáciu,¹⁰ sa v tom čase už radila i časť popredných

4 LUBY, Štefan. Rasová príslušnosť – problém nemeckého manželského práva. In *Všehrd*, 1934, roč. 16, s. 17-20.

5 ROBERTS, Stephen Henry. *Hitlerovo panství*. Praha : Čin, 1938, s. 278-310. Pôvodné vydanie ROBERTS, Stephen Henry. *The House that Hitler Built*. Sydney : b. v., 1937.

6 Nařikatelnost manželství pro omyl o významu rasy. In *Právník*, 1934, roč. 73, s. 307-308, 404.

7 PODBANSKÝ, Ján. Ako rieši židovskú otázku Nemecko. In *Kultúra*, 1936, roč. 8, č. 7-8, s. 323-326.

8 PODBANSKÝ, Ján. Štátne občianstvo v cudzine. In *Administratívny vestník*, 1936, roč. 15, č. 5, s. 389-402.

9 Tamže.

10 Tzv. Hossbachov protokol o konferencii z 5. novembra 1937 obsahuje plán nemeckej agresie proti celej Európe a tiež proti Slovanom. Ako sa ukázalo na procese v Norimbergu proti hlavným nacistickým zločincem v rokoch 1945 – 1946, plán zlikvidovať Československo, nazvaný *Fall Grün*, predložil Hitler už 5. novembra 1937 na konferencii v Berlíne, ktorej sa zúčastnili ríšsky minister vojny, vrchný veliteľ brannej moci, vrchný veliteľ námorníctva, vrchný veliteľ letectva a ríšsky minister zahraničných záležitostí. *Československo*

predstavitel'ov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSL'S).¹¹ Koordináciu ich politických krokov s henleinovcami a cez nich s Nacionálnosocialistickou robotníckou stranou Nemecka (NSDAP) a Sicherheitsdienst (SD) signalizovali aj rýchle kroky k obmedzovaniu občianskych práv a slobôd a v prípravách právnych noriem namierených predovšetkým proti židom.¹² Vyhlásenie slovenskej autonómie urgoval Hitler už 19. septembra 1938. V situácii ochromenia československého štátu a jeho ďalšieho ohrozenia nielen zo strany Nemecka, ale i Poľska a Maďarska, deň po abdikácii prezidenta E. Beneša a v deň, od ktorého začala demobilizácia nariadená československou vládou,¹³ HSL'S protiústavne vyhlásila 6. októbra 1938 v Žiline autonómiu Slovenskej krajiny. Tento krok bol „zlegalizovaný“ až ústavným zákonom č. 299/1938 Sb. z. a n. zo dňa 22. novembra 1938, prijatým zredukovaným parlamentom. Krajinské zriadenie fungovalo síce naďalej, ale už pod vedením novovymenovaného prezidenta Dr. Juliána Šimka, dosadeného HSL'S. Ten vyhláškou krajinského prezidenta č. 271/1938 zo dňa 12. októbra 1938 o zmene vo vedení krajinského úradu uverejnenou v Krajinskom vestníku č. 35/1938 oznámil, že bol dekrétom ministra vnútra Slovenskej krajiny č. 8/1938 prez. zo dňa 11. októbra 1938 poverený dočasným vedením Krajinského úradu pre krajinu Slovensko.

Krajinský prezident zohrával od vyhlásenia mobilizácie od 23. septembra 1938 významné organizačné úlohy. Patrilo k nim i organizovanie a informovanie o výkone preventívnej cenzúry. Súčasne s vyhlásením mobilizácie zriadila československá vláda podľa § 125 ods. 5 zákona č. 131/1936 Sb. z. a n. (o obrane štátu) Ústrednú cenzúrnu komisiu pre celý štát, podriadenú ministerstvu vnútra. Jej úlohou bolo, aby podľa rozhodnutia a pokynov ministerstva vnútra riadila predbežnú cenzúru, usmerňovala, využívala a kontrolovala ju.¹⁴ Témy, o ktorých sa nesmeli v tlači a rozhlase informovať, určovala Ústredná cenzúrna komisia v Prahe, a následne ich telefonicky hlásila krajinským prezidentom. Títo ich ďalej dávali na vedomie štátnym zastupiteľstvám a tie redakciám a rozhlasu.¹⁵ Paradoxne na Slovensku v značnej miere prospievala predbežná cenzúra práve hlinkovcom po vyhlásení autonómie, pretože vo vypätej a hektickej politickej situácii sa k ľuďom informácie o stave v štáte nedostávali. Dôkazom je i správa nemeckého konzula v Bratislave Ernsta von Druffela Zahraničnému úradu (Auswärtiges Amt) v Berlíne o rozhovore s Tisom z 11. októbra 1938. Konzul sa Tisovi zmienil, „že ak by na Slovensku

a norimberský proces: Hlavní dokumenty norimberského procesu o zločinech nacistů proti Československu. Praha : Ministerstvo informací, 1946, s. 227-234.

11 Tamže, doklad č. 2790-PS, Tuka u Hitlera v únoru 1939, s. 334; doklad č. 2858-PS, Ministerstvo zahraničí vyslanectvu 19. 9. 1938, s. 323: „Prosím, sdělte poslanci Kundtovi, aby na žádost Konráda Henleina vešel ihned ve styk Slováci a přiměl je, aby předložili požadavky o autonomii. Podpísaný Altenburg.“

12 Tamže, doklad č. 2801-PS, Rozmluva gen. pol. maršála Göringa se slovenským ministrem dr. Ďurčanským. Německá účast na slovenských událostech, s. 337; britský doklad č. D-572, Konsul Pares p. Newtonovi, Bratislava, 20. března 1939, s. 340-342. V tomto dokumente z procesu v Norimbergu o rozhovore Hermanna Göringa s Ferdinandom Ďurčanským, konanom v čase ešte pred vyhlásením slovenského štátu, sa uvádzalo, že vďaka Hitlerovi bola Slovákom umožnená autonómia. Okrem toho sa uvádzalo, že na Slovensku bude židovský problém riešený podobne ako v Nemecku, a že bude zakázaná Komunistická strana.

13 Demobilizácia končila 28. februára 1939. Vyhláška ministerstva národnej obrany z 10. februára 1939 o demobilizácii uverejnená pod č. 33/1939 v *Úradných novinách* (Ú. n.).

14 BUBENÍČKOVÁ, Růžena – HELEŠICOVÁ, Václava – MACHATKOVÁ, Růžena. Tiskové pokyny pomnichovské republiky. In *Odboj a revoluce. Zprávy*, 1969, roč. 7, č. 1, s. 126, 129.

15 Tamže, s. 126.

*nebola zakázaná nemecká tlač, mohla by sa slovenská vláda dozvedieť, že žilinské uznesenia sú v Nemecku prijímané vcelku sympaticky. Ministerský predseda nato prisľúbil, že povolí kolportáž nemeckých novín.*¹⁶

Už 28. októbra 1938 vymenovalo predsedníctvo slovenskej autonómnej vlády Dr. Vladimíra Hudeca za vládneho komisára pre všetky tlačiarenské a vydavateľské podniky a pre všetky periodické časopisy a noviny.¹⁷ Navyše zákaz, resp. rozpustenie ostatných politických strán, spôsobil aj zánik novín a časopisov, ktoré vydávali. Na protizákonné zastavenie činnosti politických strán na Slovensku, na zabavovanie ich majetku a na zásahy v redakciách periodickej tlače dosadzovaním komisárov, ktorých museli platiť vydavatelia, upozornil senátor Vojtěch Dundr na zasadnutí senátu 15. decembra 1938.¹⁸

Kontraproduktívne dôsledky mala aj „utlmovacia“ reakcia československej vlády, resp. Ústrednej cenzúrnej komisie, na rastúce protižidovské výtržnosti, pri ktorých namiesto ich odsúdenia uprednostnila nezverejňovať o nich správy. Už 13. októbra 1938 vydala Ústredná cenzúrna komisia v Prahe pokyn, ktorým prikazovala neuverejňovať správy podnecujúce nenávisť, nepriateľstvo, pomstu alebo násilnosti proti židom, alebo proti rasovej, náboženskej príslušnosti všeobecne.¹⁹ Tento prístup sa dotkol aj prvej veľkej tragédie židovských obyvateľov na Slovensku, odohrávajúcej sa od 4. novembra 1938. Vtedy, deň pred obsadením odstúpeného československého územia na základe prvej Viedenskej arbitráže, vydal slovenský autonómny ministerský predseda Dr. Jozef Tiso okolo obeda rozkaz pre všetky okresné a četnícke²⁰ stanice, ako aj pre vedúcich jednotiek Hlinkových gárd južného Slovenska k deportácii židov na zaberané územie.²¹

Zvláštnu pozornosť si s ohľadom na prielom do nielen občianskych, ale i ľudských práv zasluhujú deportácie židov (4 000 ich bolo len z Bratislavy²²) na územie, ktoré pripadlo na základe prvej Viedenskej arbitráže Maďarsku. Deportácia židov z 2. novembra 1938 bola vykonaná na priamy príkaz J. Tisa ako predsedu autonómnej vlády, ktorý bezprecedentným prekročením právomocí na tento účel použil Hlinkovu gardu a zneužil vojsko a četníctvo.²³ Napriek tomu, že v tlači boli uverejňované tvrdé ataky proti židom, či už novinármi alebo vo vyjadreniach

16 NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch 1*. Prešov : Universum, 2009, dokument č. 9, s. 139.

17 Celá tlač na Slovensku pod vládny dozor. Pravotár dr. Vojtech Hudec z Novej Bane vládny komisárom. In *Slovák*, roč. 20, č. 247, 29. októbra 1938, s. 3.

18 Dostupné na internete: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/127schuz/S127002.htm.

19 BUBENÍČKOVÁ – HELEŠICOVÁ – MACHATKOVÁ 1969, s. 130, 131, 135.

20 Zmena názvu četníctva na žandárstvo bola vykonaná vyhláškou prezídia ministerstva vnútra č. 246 Ú. n. zo dňa 6. októbra 1939 o novom názve četníctva.

21 NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999, s. 35 a n.

22 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 25-29; NIŽŇANSKÝ 1999, s. 24-29; NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec, 2001, dokument č. 115, s. 233.

23 NIŽŇANSKÝ 2001, s. 228-231.

ministrov slovenskej autonómnej vlády,²⁴ správy o týchto deportáciách mali kusý charakter a ľudácky denník *Slovák* nepriniesol o tejto udalosti žiadne informácie.²⁵ Na poslednom zasadnutí československého parlamentu pri prijímaní zmocňovacieho zákona vystúpili proti protižidovským excesom Dr. Ladislav Rašín a František Modráček. Dr. Rašín upozorňoval na negatívne následky „*protižidovských experimentov v hospodárstve*“, ktoré mohli podľa neho negatívne ovplyvniť export, a F. Modráček priamo kritizoval protižidovské opatrenia slovenskej autonómnej vlády.²⁶ Vzhľadom na zákaz Ústrednej cenzúrnej komisie uverejňovať v tlači správy o protižidovských výtržnostiach sa v slovenských a českých novinách objavilo o týchto deportáciách len minimum správ.

Vysoký stupeň verejného spoločenského znepokojenia, akým reagovalo obyvateľstvo na protiústavné vyhlásenie autonómie Slovenska a následné prevzatie vládnej a výkonnej moci predstaviteľmi HSLŠ, ešte výstižne opísal redakčný článok v časopise *Politika* z 1. decembra 1938: „*Udalosti sa valily takým tempom, že nebolo času na systém, na kladenie základov k definitívnej úprave novovytvárajúcich sa pomerov. Stopy týchto premien nesie aj ústavný život štátu, ktorý v nejednom smere vykoľajil a dáva prednosť faktickému stavu pred právnym poriadkom. Aj na Slovensku zavládol stav, ktorý nenachádzal opory v platných právnych normách. Po žilinskej dohode dňa 6. októbra t. r. došlo k úplnému právnemu prevratu.*“ Pripomínal, že „*(t)erajšia slovenská vláda nemá teda právne uznaného reprezentanta politickej vôle ľudu, ktorému by bola povinná vydávať počet svojich činov*“. Redakcia si uvedomovala aj problematickosť ľudáckej politickej zmeny v celoštátnom kontexte: „*Záujmom štátu bude, aby tu nevládly rozličné režimy: v jednej oblasti demokratický a v druhej autokratický.*“²⁷ Vychádzala z predpokladu, že v českej časti republiky sa demokracia, i keď len s dvoma politickými stranami, udrží.

Riadený rozklad demokratického systému

Na základe § 2 vládneho nariadenia č. 317/1938 Sb. z. a n. boli krajinští prezidenti zmocnení robiť potrebné opatrenia podľa § 11²⁸ zákona č. 300/1920 Sb. z. a n., čím získala HSLŠ rozsiahlu kompetenciu pre zásahy proti svojim oponentom. Nový krajinský prezident vyhlásil 12. a 14. októbra 1938 vyhláškami č. 4 a č. 5 v *Úradných novinách* (Ú. n.) stanné právo v okresoch Veľké Kapušany, Kráľovský Chlmec, Trebišov, Michalovce, Medzilaborce, Bratislava, Dunajská Streda, Komárno, Nové Zámky,

24 NIŽŇANSKÝ 1999, s. 87-97.

25 Tamže, s. 87.

26 Těsнопisecká zpráva o 127. schůzi senátu Národního shromáždění republiky Česko-Slovenské, v Praze ve čtvrtek dne 15. prosince 1938, 2. Zpráva výboru ústavně-právního o usnesení posl. snemovny (tlač 749) k vládnemu návrhu ústavného zákona o zmene ústavy republiky Česko-Slovenskej a o mimoriadnej moci nariadenovacej (tlač 750). Dostupné na internete: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/127schuz/obsah.htm.

27 Autonomía Slovenskej krajiny. In *Politika, Nezávislý časopis venovaný otázkam verejného života*, 1938, roč. 8, č. 18, s. 205-206.

28 V § 11 zák. č. 300/1920 Sb. z. a n. o mimořádných opatřeních sa uvádza: „*Vládou, po případě orgánem od vlády k tomu zmocněným, mohou býti vydány výjimečně předpisy o výrobě, prodeji, chování a nošení zbraní a střeliva, o pasech a hlášení, o chování a shlukování na veřejných místech, jakož i o demonstrativních jednáních a používání odznaků.*“

Parkan (Štúrovo), Želiezovce, Levice, Krupina, Modrý Kameň, Lučenec, Feledince (Jesenské), Tornaľa, Rožňava, Moldava nad Bodvou a Košice, ktorého zrušenie nebolo publikované. Týkalo sa zločinu vzbury, vraždy, úmyselného zabitia, lúpeže, podpaľačstva, všeobecne nebezpečného poškodenia cudzieho majetku na vodných dielach, železniaciach a lodiach, telegrafoch, telefónoch a banických dielach a zločinu proti verejnému zdravotníctvu. V tejto situácii sa začala autonómna vláda protiprávne zbavovať nepohodlných ľudí na dôležitých postoch. K prvým profesionálnym skupinám, postihnutým hromadnými politickými čistkami, patrili notári. Kompetencie verejného notára boli veľmi významné. Okrem mnohých iných povinností mal veľký vplyv i na vnútornú správu obce, pretože pri povinnosti zúčastňovať sa všetkých schôdzí obecného zastupiteľstva, rady a komisií mal vedúci notár hlasovacie právo ako volení členovia. V prípade, ak starosta uznesením porušil zákon, a tým prekročil pôsobnosť alebo ním bolo ohrozené blaho obce, mal verejný notár právo a povinnosť veta. Dôležitou kompetenciou bolo aj vedenie matrík, vydávanie občianskych preukazov.²⁹ S týmto cieľom predseda slovenskej vlády Dr. J. Tiso vydal vládne nariadenie č. 9 Ú. n. z 18. októbra 1938 o dočasnej úprave verejného notárstva na Slovensku, podľa ktorého mohol minister pravosúdia (v tom čase Ferdinand Ďurčanský) zbaviť úradu verejného notára, „*ktorý pre svoju činnosť nie je hodný dôvery potrebnej pri vykonávaní úradu slovenského verejného notára*“. Termín „dočasnosti“ však stanovený nebol. Pre tento krok zneužil F. Ďurčanský text zákona č. 305/1921 Sb. z. a n., ktorým sa vydávali dočasné ustanovenia o verejných notároch na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. Tento zákon pôvodne reagoval na eventuálne nepokoje, ktoré mohli byť vyprovokované zo strany Maďarska pri pokuse bývalého rakúsko-uhorského cisára Karola I. získať v roku 1921 v Maďarsku uhorský trón. Zákon č. 305/1921 Sb. z. a n. obsahoval možnosť do jedného roka preložiť notára zo služobných dôvodov na iné služobné miesto, no bol účinný len do roku 1922. Minister pravosúdia F. Ďurčanský hneď využil túto svoju novú „právomoc“ a zbavil prvých dvoch verejných notárov funkcie a ďalších desiatich preložil zo západného a severného Slovenska na južné, ktoré bolo do dvoch týždňov zabrané Maďarmi. Možnosť odvolať sa proti zbaveniu funkcie a preloženiu nebola nijako upravená.

Prvý krok „autonómnej vlády“ smerovaný priamo proti židom sa týkal zrušenia výnimky zo zákazu nedeľnej živnostenskej práce, stanovenej nariadením uhorského ministra obchodu č. 28.559/1903.³⁰ Podľa oficiálneho zdôvodnenia tieto výnimky, súvisiace s dodržiavaním židovských náboženských zvykov, už viac nevyhovovali a z hľadiska „*nábožensko-mravného*“, ako aj z hľadiska hospodársko-sociálneho vraj vyžadovali novú úpravu. V tomto prípade je zaujímavý obežník nového krajinského prezidenta Dr. Šimka č. 294 z 20. októbra 1938 „*o zadržaní nedeľného klúdu*“³¹, v ktorom vôbec nebola zmienka o zrušení výnimiek udelených

29 HÁCHA, Emil a kol. *Slovník veřejného práva československého* 2. Brno : Polygrafia-Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 384-385.

30 Nariadenie Slovenskej vlády č. 13/1938 Ú. n. zo dňa 29. októbra 1938 o zavedení všeobecného nedeľného odpočinku.

31 Krajinský vestník pre Slovensko, roč. 11, č. 37, 1. novembra 1938, s. 633.

v roku 1903 nariadením uhorského ministra obchodu. Podľa obežníka dôvodom, pre ktorý „slovenské ministerstvo sociálnej pečlivosti v dohode s ministerstvom hospodárstva“ nariadili stíhanie priestupkov pri nedodržiavaní nedel'ného kľudu vraj boli „početné sťažnosti“ na jeho nedodržiavanie. Jeho porušovanie mali prísne stíhať živnostenské úrady I. stolice.

Simultánne s prvými protižidovskými normami sa začalo s likvidáciou plurality politických strán. Napríklad Komunistická strana Československa (sekcia Komunistickej internacionály), Československá sociálnodemokratická strana robotnícka, strana Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei, Židovská strana a Sjednotená socialisticko-sionistická strana robotnícka, „*nakoľko činnosť týchto strán ohrožovala verejný záujem*“, boli rozpustené vyhláškou ministerstva vnútra č. 25/1939 Ú. n.³² No činnosť im bola spolu so Slovenskou národnou stranou (SNS) zastavená, resp. boli zakázané Krajským úradom Slovenskej krajiny už v priebehu novembra 1938.³³ Definitívny koniec pluralitného politického systému možno datovať práve zastavením činnosti a následným zákazom Slovenskej národnej strany. Napriek tomu, že dlhodobo presadzovala autonomistický program pre Slovensko, nebola separatistickou stranou. HSLS však už na jeseň 1938 nemala na jej samostatnej činnosti vôbec záujem. Treba upozorniť aj na to, že súhlas so separatistickou víziou radikálnych ľudákov nezdieľali ani všetci členovia HSLS vrátane mnohých zakladajúcich členov, ktorí ju roky reprezentovali ako poslanci alebo senátori v Národnom zhromaždení. Aj voči viacerým z nich radikáli po 14. marci 1939 použili ustanovenia vládneho nariadenia č. 32/1939 Sl. z. a poslali ich do ilavského koncentráku.³⁴

V súvislosti s vymenovaním novej, teraz už česko-slovenskej vlády generála Jana Syrového uviedol Karol Sidor, že „(p)ri tvorení tejto vlády už nehraly úlohu politické strany, najmä nie tie, čo sa týka Slovenska“.³⁵ V českých krajinách zostali dve politické strany, ale politické sily boli rozdelené na vládnu stranu a opozíciu. Vládnou stranou sa stala Strana národnej jednoty a v opozícii bola Národná strana práce (spojenie Čsl. sociálnej demokracie a časti národných socialistov), požadujúca demokratické slobody a odmietajúca fašizmus, do ktorej vstúpili zástupcovia bývalej československej sociálnej demokracie.³⁶ Ľudáci okamžite využili možnosti, ktoré

32 Nakoľko činnosť týchto strán mala ohrožovať verejný záujem, bola vydaná vyhláška ministerstva vnútra Slovenskej krajiny č. 25/1939 Ú. n. o rozpustení Komunistickej strany Československa (sekcia komunistickej internacionály), Čs. soc. dem. strany robotníckej, strany Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei, Židovskej strany a Sjednotenej socialisticko-sionistickej strany strany robotníckej.

33 NIŽŇANSKÝ, Eduard. Volby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In *Studia Historica Nitriensia*, 1998, roč. 7, s. 167-170; LIPTÁK, Ľubomír a kol. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 312; DÉRER, Ivan. *Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakty, vzpomínky a úvahy*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1946, s. 314-315; LIPSCHER, Ladislav. *Ľudácka autonómia – ilúzia a skutočnosť*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957, s. 148-160; LETTRICH, Jozef. *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava : Archa, 1993, s. 91-92.

34 ŠÁNDOR, Elo. *Ilava*. Brno : Mír, 1947, s. 123. Napr. bývalý generálny tajomník HSLS Msgr. Pavol Macháček, bývalý vládny komisár v Starej Ľubovni Oto Černecký.

35 SIDOR, Karol. *Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918 – 1938 2*. Bratislava : b. v., 1943, s. 289-290.

36 BIANCHI, Leonard. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945 2*, Bratislava : SAV, 1973, s. 439-440; LIPTÁK 1992, s. 132.

im poskytla československá vnútroštátna situácia, podporená stavom brannej pohotovosti štátu vyhláseným 23. septembra 1938,³⁷ počas ktorej sa stali účinnými príslušné zákony na obranu štátu, obmedzujúce niektoré občianske práva a slobody. Tieto opatrenia, ktoré suspendovali niektoré ustanovenia československej ústavy z roku 1920, mali zo zákona trvať najviac tri mesiace a branná pohotovosť štátu bola ukončená vládnu vyhláškou č. 28 Sb. z. a n. zo dňa 3. februára 1939.

Negatívny vzťah ľudákov k parlamentnej demokracii sa odrazil i pri porušení ústavného práva vzťahujúceho sa na voľby. Signál o likvidácii stranického systému vyslal už v októbri 1938 „predseda vlády“ Jozef Tiso, keď sa na margo politických strán vyjadril, že *„svoju úlohu už dohrali, daromné sú pokusy zachrániť ich rozličným preskupovaním. Zvítazila idea národa a národ v budúcnosti nebude potrebovať stranické legitímácie a farby – on má svoje víťazné farby a s nimi bude ďalej kráčať vpred.“*³⁸ Rýchly zásah do politického systému zrušením niektorých politických strán na Slovensku, a tým ich vyradenie z parlamentu naznačoval nástup vlády jednej politickej strany.³⁹ Podstatným súbežným krokom bolo i ovládnutie pluralitnej tlače, vydávanej politickými stranami i nezávislými vydavateľmi – už 29. októbra 1938 sa v novinách Slováč uvádzalo, že je *„(c)elá tlač na Slovensku pod vládny dozorom“* prostredníctvom vládnych komisárov dosadených do redakcií a tlačiarň.⁴⁰

Vláda jednej politickej strany už bola realitou pri voľbách do Snemu Slovenskej krajiny, ktoré boli vyhláškou vlády Slovenskej krajiny v Bratislave č. 49 Ú. n. z 26. novembra 1938 *„v smysle čl. V. ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny zo dňa 22. novembra 1938, č. 299 Sb. z. a n.“* vypísané na 18. december 1938. Hoci ústavný zákon o autonómii ešte v článku V. obsahoval zmienku o politických *„stranách“* v množnom čísle,⁴¹ čo vyplývalo z dovtedajšieho pluralitného parlamentného systému obsiahnutého i v zákone o voľbách, na ktorý sa tento ústavný zákon odvolával, víťazstvo HSLS bolo zabezpečené vopred niekoľkonásobnými protizákonnými i protiústavnými poistkami. A dbalo sa i na takéto detaily: vyhláška vlády Slovenskej krajiny č. 49 Ú. n. z 26. novembra 1938, ktorou predseda vlády J. Tiso vypísal voľby, ktoré sa mali konať 18. decembra 1938, vyšla v Úradných novinách č. 58 vydaných v sobotu 26. novembra 1938 a stanovovala podmienku,

37 Vládna vyhláška č. 183/1938 Sb. z. a n.

38 NIŽŇANSKÝ 1999, s. 167.

39 Týmto politickým stranám spolu so SNS bola zastavená činnosť, resp. boli zakázané Krajiniským úradom Slovenskej krajiny už v priebehu novembra 1938. NIŽŇANSKÝ 1999, s. 167; LIPTÁK 1992, s. 312. Definitívnym signálom znamenajúcim likvidáciu pluralitného politického systému bolo zastavenie činnosti a následný zákaz Slovenskej národnej strany. Napriek tomu, že bola stranou s autonomistickým programom pre Slovensko, HSLS nemalo záujem na jej samostatnej činnosti. SNS nebola separatistickou stranou.

40 ZAVACKÁ, Katarína. Tlač, cenzúra a propaganda na Slovensku od 6. októbra 1938 do konca vojny. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2007, s. 241.

41 Sbíрка zákonů a nařízení státu československého, ústavný zákon č. 299/1938 Sb. z. a n. zo dňa 22. novembra 1938 o autonómii Slovenskej krajiny. Čl. V., ods. 1: *„Voľby do prvého Snemu Slovenskej krajiny vypíše Slovenská krajiniská vláda tak, aby sa mohli vykonať do dvoch mesiacov od vyhlásenia tohto zákona podľa ustanovení čiastky I. a III. zák. čís. 330/1920 Sb. z. a n. v znení zák. čís. 126/1927 Sb. z. a n. s tou zmenou, že aktívne volebné právo majú tí, ktorí v deň voľby prekročili 21. rok svojho veku, že na 20.000 odovzdaných platných hlasov, ako aj na zvyšok presahujúci tri štvrtiny tohto počtu, dostane každá strana jeden mandát a že obmedzenia pasívneho volebného práva určené v § 6 cit. zákona sa na tieto voľby nevzťahujú.“*

že hotové kandidátne listiny musia byť doručené a predložené predsedovi krajin-
skej volebnej komisie u krajinského úradu v Bratislave najneskôr do 21. dňa pred
konaním volieb. To však bolo nemožné, keďže 21-dňový limit medzi doručením
kandidátnych listín a voľbami uplynul do pár hodín po sobotnom publikovaní vy-
hlášky v *Úradných novinách*. Listiny teda bolo treba predložiť predsedovi krajin-
skej volebnej komisie v krajinском úrade v Bratislave do 12.00 h nasledovného
dňa, t. j. do nedeľného obeda 27. novembra. Jediní, ktorí mali šancu to stihnúť,
boli sami ľudáci spolu s ich menšinovými partnermi s pripravenou kandidátskou
listinou.

K voľbám ľudáci spustili intenzívnu vlnu volebnej propagandy. Novinkou bolo
každodenné rozhlasové polhodinové volebné vysielanie od 4. decembra 1938
v čase od 18.30 do 19.00. h, venované „*informovaniu občianstva*“, pre ktoré sa
„*rozhodol slovenský rozhlas*“, „*aby široká slovenská verejnosť pochopila význam
posledných udalostí, ako aj význam a dôležitosť prvých volieb do slovenského zá-
konodarného snemu*“. Súčasne rozhlas prostredníctvom tlače vyzval „*povolaných
vidieckych činiteľov, najmä učiteľov, notárov, farárov atď.*, aby svoje rádiové aparáty
dali k dispozícii občianstvu a umožnili mu tak počúvanie rozhlasu, najlepšie vo ve-
rejných miestnostiach, aby ľud mohol sa všade zapojiť do slovenskej jednoty a po-
chopil patričný význam prvých volieb, ktorými má byť dokumentovaná jednotná
vôľa slovenského národa“.⁴²

Všetci ministri a miestni funkcionári HSLŠ sa zúčastňovali masívnou agitáciou na
manifestáciách po mestách a dedinách, kde vyzývali, aby občania išli voliť. Zrejme
si napriek tomu, že podľa volebného zákona bola účasť na voľbách povinná a za
neúčasť bola finančná pokuta, resp. pri nezaplatení väzenie, ľudáci neboli celkom
istí, ako to s jednotnou kandidátkou vo voľbách dopadne. Minister K. Sidor na
stretnutí v Zohore vyzýval, že „*zlikvidovali sme dvadsaťročný straníctvo, národ je
dnes jednotný a pôjde jednotne k voľbám*“.⁴³ Volebným ťahákom mali byť „*rieše-
nie židovskej otázky*“⁴⁴ a pozemková reforma. Ukázalo sa, že židia mali hlasovať
v osobitných miestnostiach, to znamenalo, že voľby prestali byť tajné.⁴⁵ Ironicky
vyznelo, že zvláštne volebné miestnosti mali byť zriadené nielen pre židov, ale
i pre Nemcov, aby mohli preukázať „*svoj postoj k Slovensku*“.

„Voľby“ pod gardistickým dohľadom

Už počas predvolebnej kampane zneli vyhrážky predznamenávajúce spôsob, akým
sa ľudáci plánovali vyrovnáť s opozíciou. Namiesto riadnych súdnych procesov
hrozili táborami nútených prác: „*Pre korupčníkov nebude slovenská vláda kúriť vä-
zenské cely, no pošle ich do koncentračných táborov a dá im regulovať Váh a Hron*“.⁴⁶

42 Rozhlas a slovenské voľby. In *Slovák*, roč. 20, č. 277, 4. decembra 1938, s. 6.

43 Ideme voliť! In *Slovák*, roč. 20, č. 278, 6. decembra 1938, s. 1.

44 Židovská otázka pred zákonným riešením. In *Slovák*, roč. 20, č. 278, 6. decembra 1938, s. 2.

45 Židia budú hlasovať osobitne. In *Slovák*, roč. 20, č. 278, 6. decembra 1938, s. 4.

46 Tamže.

Minister F. Ďurčanský na volebnom zhromaždení v Topolčanoch a Handlovej, ktoré navštívil spoločne s Jozefom Kirschbaumom, uviedol, že k voľbám 18. decembra „pristúpi každý Slováč, aby tak dal súhlas k tomu, čo sa po 6. októbri na Slovensku stalo. Lebo kto by nešiel, prejavil by len svoj nesúhlas so sjednocovacou vôľou slovenského národa a slovenskej vlády.“ Vyjadril i presvedčenie, že „takého Slováka sa nikde nenájde. V tomto smere vykoná svoju povinnosť i Hlinkova garda.“⁴⁷

Vzhľadom na to, že predbežná cenzúra fungovala a noviny *Slovák* boli tlačovým orgánom HSĽS, veľmi zaujímavo vyznel apel v článku *Pôjdeme všetci k volebným urnám*.⁴⁸ Redakcia sa snažila podporovať obraz národnej jednoty a vyzývala dočasne „dezorientovaných“ jedincov pridať sa k „správnej“ strane: „(N)ikto zo Slovákov, nech už patrila pred 20. novembrom ku ktorejkoľvek politickej strane, nebude zradcom slovenského národa. Bývalí centralisti, socialisti, ba i komunisti 18. decembra majú príležitosť dokázať, že skutočne zúčtovali s minulosťou, že nehľadajú a nepodporujú rozvrat a že sú verní synovia svojho národa.“ Nadalej v opozícii už mohol ostať „(j)edine ten, kto chce rozvrat, bratovražedné boje, kto chce ničiť nový poriadok slovenský a kresťanský, jedine ten obyvateľ Slovenska sa môže odvážiť hlasovať proti kandidátke Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – strany slovenskej národnej jednoty. Upozorňujeme, že každý volič je povinný hlasovať už aj podľa volebného zákona.“ Upozorňovalo sa, že „(k)to sa nezúčastní volieb, musí byť podľa zákona potrestaný peňažitou pokutou alebo väzením. Avšak viac než tento trest zákona je ten bilag zradcovstva, ktorý nikto nikdy nezotrie z čela toho Slováka, ktorý by sa volieb nezúčastnil. V Nemecku i nemocní a starci sa dali doviest' do volebných miestností.“

Priamo na titulnej strane bola umiestnená motivačná správa: „Koncentračné tábory hotové. Ako sa dozvedáme, prípravné práce pre sriadenie koncentračných táborov na Slovensku sa v ministerstve vnútra už dokončujú. V najbližšie dni budú tieto tábory sriadené.“⁴⁹ Začínala sa realizácia vyhlášky vlády č. 8/1938 Ú. n. z 19. októbra: „Nezabúdajte, že až sa pomery ukludnia, vyjde na javo, kto v tejto dobe potreby Slovenskej krajiny účinne podporoval, alebo kto ich naproti tomu nepochopil a z akýchkoľvek dôvodov sledoval len svoj osobný ošoh, alebo iné záujmy.“⁵⁰

Štyri dni pred voľbami boli uverejnené „pokyny pre voličov“.⁵¹ I v nich sa odrazili dovtedy neznáme spôsoby manipulácie volieb. Podľa volebného zákona z roku 1919 sa po vhadnutí obálky s volebným lístkom do urny vhadzovali ostatné do pripraveného koša. Pretože bývalo viacero kandidujúcich politických strán, ich rôznorodosť kopírovalo i zloženie členov v komisii, ktorí dozerali na regulárnosť volieb, a tým i na odhodené lístky. Ak volič ostatné lístky odhodil, nikto z komisie nemohol zistiť, aký volebný lístok dal volič do obálky a vhodil do urny. Pri jednom

47 O úlohách Hlinkových gárd. In *Slovák*, roč. 20, č. 278, 6. decembra 1938, s. 4.

48 Pôjdeme všetci k volebným urnám. In *Slovák*, roč. 20, č. 279, 7. decembra 1938, s. 1.

49 Koncentračné tábory hotové. In *Slovák*, roč. 20, č. 280, 8. decembra 1938, s. 1.

50 Vyhláška vlády č. 8/1938 Ú. n. zo dňa 15. októbra 1938.

51 Pokyny pre voličov! In *Slovák*, roč. 20, č. 284, 14. decembra 1938, s. 1.

spoločnom lístku stačilo sledovať, či ho volič neodhodí nepoužitý podľa starého zvyku do koša, prípadne, či si ho skúsi schovať a hodiť prázdnu, tenkú obálku. V pokynoch pre voličov pre voľby do snemu sa uvádzalo, že „(n)etrebá teda písať na kandidátku slovo »áno«, lebo už sama skutočnosť, že vložil kandidátnu listinu do obálky a tak ju odovzdal do urny, svedčí o tom, že chce slobodu slovenského národa a chce slovenský zákonodarný snem! Tí záškodníci a nepriatelia, ktorí nechcú voliť do slovenského snemu po vyjdení z oddeleného priestoru, majú teda prázdnu obálku a hlasovací lístok musia hodiť do pripraveného koša. [...] Veríme však, že sa nenájde žiaden Slováčok a Slovenka, ba ani žiaden lojálny obyvateľ inej národnosti, ktorý by chcel byť zradcom slobody slovenského národa.“ Noviny vyzývali na manifestačné voľby odvolávajúc sa na to, že i keď ostala zachovaná formálna zásada tajných volieb, „podľa rozhodnutia najvyššieho správneho súdu (č. 4968) nie je vážnym porušením tajnosti voľby, ak sa sami voličia netaja tým ako hlasujú“. Dokonca sa objavila i taká interpretácia hlasovania, že „za platný hlas treba pokladať každý hlas, odovzdaný na hlasovacím lístku, ktorý dodala krajská volebná komisia. Prípadné škrtnutie alebo prípadné poznámky, učené voličom na tomto hlasovacím lístku, neodoberajú platnosť hlasu.“⁵² V novinách boli súbežne uverejňované propagandistické články o „úspechoch“ ľudáckej politiky a jej vzoroch, ako napr. „(t)o je už čin. 9000 českých úradníkov a zamestnancov opustí Slovensko. Na ich miesta prídu Slováci – splňuje sa heslo »Slovensko Slovákom«,“⁵³ „Nemecko bude podporovať vystáhanie židov“⁵⁴, „Všetky sokolovne do majetku Hlinkových gárd. Telovýchovné spolky rozpustené. – Orol, Sokol, RTJ na Slovensku zanikajú.“⁵⁵

V súvislosti s týmito voľbami si možno položiť otázku, prečo sa ľudáci s termínom volieb tak ponáhľali. Jednou z odpovedí je, že chceli na voľby využiť výhodný čas chaosu v štáte, spôsobeného udalosťami po Mníchovskej dohode. Navyše, mobilizovaní vojaci nemali v tom čase volebné právo. To znamenalo, že mobilizačné sústredenie značnej časti vojska zo Slovenska mimo jeho územia malo za následok, že veľké množstvo dospelých mužov v aktívnom veku voliť nemohlo, pretože boli demobilizovaní len postupne. Tejto skutočnosti sa dotkol i ojedinelý uverejnený protestný list *Nech aj demobilizovaní vojaci hlasujú*, ktorým sa autor dožadoval umožnenia účasti na voľbách „v mene slovenských vojakov a dôstojníkov nášho ženijného pluku 12 v Michalovciach“. V texte uvádzal: „(D)ovoľujeme si úctivo upozorniť na veľmi dôležité veci: Väčšina našich vojakov vracia sa ku práporu z hraníc len tento týždeň. Demobilizovaní budú počiatkom budúceho týždňa. Veľká časť vojakov je však ešte stále v poli. Títo prídu tesne pred 15. t. m. a demobilizovať budú až 15. – 16. t. m. Ide o [nástupné, K. Z.] ročníky 1935 – 1936. Je nebezpečenstvo, že sa títo vojaci nedostanú zavčasu domov, aby si mohli dať do poriadku svoje voličské záznamy. Bolo by dobré nejakým spôsobom zariadiť, aby títo vojaci mohli dostať, hoci priamo, až vo volebných miestnostiach ich hlasovacie lístky.“⁵⁶ Okrem tohto listu nebola v tlači o situácii mobilizovaných vojakov od vyhlásenia volieb žiadna zmienka.

52 Ktorý hlas je platný pri nedelňoch voľbách. In *Slovák*, roč. 20, č. 286, 16. decembra 1938, s. 2.

53 To je už čin. 9 000 českých úradníkov a zamestnancov opustí Slovensko. In *Slovák*, roč. 20, č. 284, 14. decembra 1938, s. 1.

54 Nemecko bude podporovať vystáhanie židov. In *Slovák*, roč. 20, č. 284, 14. decembra 1938, s. 2.

55 Všetky sokolovne do majetku Hlinkových gárd. In *Slovák*, roč. 20, č. 286, 16. decembra 1938, s. 1.

56 Nech aj demobilizovaní vojaci hlasujú. In *Slovák*, roč. 20, č. 282, 11. decembra 1938, s. 2.

Urýchlením volieb ľudáci teda znemožnili členom ešte existujúcich politických strán skoordinať sa a podať kandidátky. Voľby znemožnili aj veľkej časti mladých mužov, na ktorých sa vzťahovala mobilizácia. Ich volebné preferencie boli rôznorodé, je však dôvodný predpoklad, že sa líšili od priemeru. Išlo už o generáciu formovanú demokratickým školstvom, navyše v armáde vystavenú aktuálnej propagande obrany spoločného štátu proti nacistom (t. j. Tretej ríši, ľudáckemu partnerovi), a v neposlednom rade o generáciu s vysokou účasťou v spolkovom živote, ktorý práve počas ich neprítomnosti ľudáci zlikvidovali vrátane zmocnenia sa spolkových priestorov a vybavenia. K tomu prirátajme štandardne nižší stupeň politickej konformnosti, charakteristickej pre mladých voličov. Je teda možné vysloviť dôvodný predpoklad o vyššej pravdepodobnosti protestného hlasovania v tejto skupine voličov v neprospech HSLŠ. Tretím motívom bola pravdepodobne snaha rýchlo „legalizovať“ vyhlásenie autonómie iniciované z podnetu Hitlera, o čom však bolo na Slovensku informovaných zrejme len niekoľko ľudí.

V týchto neregulárnych voľbách bolo zo 100 kandidátov zvolených 63 poslancov podľa stanoveného kľúča v článku V. ods. 1 ústavného zákona č. 229/1938 Sb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny, podľa ktorého mala každá strana dostať jeden mandát za každých 20 tisíc odovzdaných platných hlasov, ako aj za zvyšok presahujúci tri štvrtiny tohto počtu (a nie podľa vopred stanoveného počtu). Ako však vyplýva z Tisoeho interview pre nacistický denník *Völkischer Beobachter* z 22. novembra 1938, ľudáci pôvodne ráтали s vyšším počtom mandátov, pretože J. Tiso uviedol, že v sneme bude okolo 75 poslancov.⁵⁷

„Čistenie“ spoločnosti

Ďalšou oblasťou, do ktorej smerovali protidemokratické opatrenia, bola sloboda spolčovania. Datovať ich možno od nariadenia Slovenskej krajiny č. 14 Ú. n. zo dňa 28. októbra 1938 o zaistení majetku spolkov, korporácií a základín, ústredie ktorých bolo mimo Slovenska, a nariadenia Slovenskej vlády č. 15/1938 Ú. n. o rozpustení všetkých tzv. polovojenských branných organizácií a uznaní Hlinkovej gardy ako jedinej brannej organizácie na území Slovenska.

Ako už bolo uvedené, do administratívneho i verejného života štátu zasahovali ľudáci od svojho nástupu k moci veľmi intenzívne. Výborným príkladom sledovania nového štýlu riadenia je dobová činnosť Dr. Ferdinanda Ďurčanského, ktorý naplno využil možnosti, ktoré mu poskytovala kumulácia ministerských funkcií Slovenskej krajiny, keďže bol v čase autonómie súčasne ministrom viacerých rezortov – vnútra, dopravy a verejných prác, pravosúdia a sociálnej starostlivosti a verejného zdravotníctva. Vyhláškami č. 10/1938 Ú. n. a č. 11/1938 Ú. n. zo dňa 21. októbra 1938 zrušil volené samosprávne orgány Zemskej úradovne a zbavil funkcií predsedu Úradovne Všeobecného penzijného ústavu v Bratislave a členov správnej komisie a vymenoval nových správcov. Opatrením č. 29/1938 Ú. n. ministra pravosúdia Slovenskej krajiny o vymenovaní nového správneho výboru advokátskej komory v Bratislave zasa zbavil

57 NIŽŇANSKÝ 1999, s. 180.

postov celý správny výbor advokátskej komory v Bratislave úradu a vymenoval nový. Týmto spôsobom sa ľudákovi podarilo už do prijatia ústavného zákona č. 299/1938 Sb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny priamo ovládnuť sféru pôsobnosti verejných notárov, advokátov, potom po 19. novembri aj polície.⁵⁸

Aj v oblasti prípravy protižidovských opatrení si Dr. F. Ďurčanský udržal v rukách iniciatívu, na základe ktorej začala v dozorných výboroch,⁵⁹ v združeniach a komorách⁶⁰ veľká očista od funkcionárov, ktorí patrili k dovtedajším politickým opozičným stranám. Na ich miesto boli dosadení noví členovia alebo vymenovaní komisári. Nasledovali obchodné a priemyselné komory v Banskej Bystrici a v tom čase už v Prešove namiesto Košíc.

Ako minister dopravy a verejných prác Slovenskej krajiny zaslal Dr. F. Ďurčanský predsedovi vlády Dr. J. Tisovi 3. marca 1939 „*ideové návrhy osnov právnych noriem k čiastočnému riešeniu židovskej otázky*“⁶¹ na medziministerské pripomienkové pokračovanie. Návrhy sa týkali 1. nových podmienok v zákone o nadobudnutí krajinskej príslušnosti a domovského práva na území Slovenskej krajiny, 2. nariadenia vlády Slovenskej krajiny o čiastočnej úprave vlastníctva a držby pozemkového majetku v Slovenskej krajine, 3. nariadenia o vývoze majetku z územia Slovenskej krajiny, 4. nariadenia o prechodnej úprave a revízii advokátskych zoznamov na území Slovenskej krajiny, 5. nariadenia o úprave lekárskej praxe na území Slovenskej krajiny, 6. nariadenia o úprave niektorých živnostenských koncesíí, 7. nariadenia o čiastočnej úprave pomeru súkromných zamestnancov a 8. nariadenia o vylúčení niektorých osôb zo štátnych, verejných a iných služieb na území Slovenskej krajiny. Pripomienky „*k týmto dôležitým a súrnym osnovám*“ mali byť zaslané najneskôr do 20. marca 1939. Minister Ďurčanský súčasne upozorňoval, že „*pre riešenie židovskej otázky treba ešte urobiť potrebné opatrenia vo veci lekárnických koncesíí, vo veci zavedenia prísnejšieho disciplinárneho pokračovania pri advokátskych komorách, ako aj urobiť návrh na degradovanie všetkých poddôstojníkov a dôstojníkov (i v zálohe) – židov*“.⁶² Prípis označený ako tajný bol zaslaný kancelárii prezidenta republiky, úradu štátneho ministra Karola Sidora v Prahe, všetkým ministerstvám Slovenskej krajiny v Bratislave a do Prahy úradu štátneho tajomníka Dr. Jozefa M. Zvrškovca a úradu štátneho tajomníka Štefana Haššíka.

V „*ideovom návrhu o nadobudnutí krajinskej príslušnosti a domovského práva na území Slovenskej krajiny*“ Dr. Ďurčanský vylúčil židov z oprávnenia mať, resp. získať osvedčenie o krajinskej príslušnosti v Slovenskej krajine nadobudnutím domovského práva.

58 Vyhláška ministra vnútra č. 48 Ú. n. zo dňa 22. novembra 1938 o zriadení policajných úradov na Slovensku.

59 Napr. Vyhláška č. 22 Ú. n. ministerstva hospodárstva Slovenskej krajiny zo dňa 3. novembra 1938, čís. 535/P/38/prez., ktorou minister hospodárstva Teplanský zbavil s okamžitou platnosťou predsedu a členov Ústrednej správy Slovenskej pokladnice pre hospodárskych robotníkov v Bratislave; Vyhláška krajinského úradu v Bratislave č. 23 Ú. n. zo dňa 2. novembra 1938, čís. 350.945/10-1938 o pozbavení činnosti správnych orgánov okresnej nemocenskej poisťovne v Lučenci; Vyhláška krajinského úradu v Bratislave č. 24 Ú. n. zo dňa 5. novembra 1938, čís. 352.591/10-1938 o pozbavení činnosti správnych orgánov okresnej nemocenskej poisťovne v Banskej Bystrici.

60 Č. 29 Ú. n. Opatrenie ministra pravosúdia Slovenskej krajiny čís. 386/1938 zo dňa 7. novembra 1938 o vymenovaní nového správneho výboru advokátskej komory v Bratislave.

61 Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Ministerstva pravosúdia, kartón (k.) 32, č. 1. leg – prez. taj./1939. KAMENEC 1991, s. 29-37. O postavení židov na Slovensku v období autonómie informujú podrobne publikované dokumenty v NÍŽNANSKÝ 2001, s. 362.

62 SNA, f. Ministerstva pravosúdia 1939 – 1945, k. 32, 2, č. 1.leg-prez.- taj./1939.

Podrobnosti mala vláda určiť nariadením. Návrh zákona však obsahoval v § 3 i kritériá, určujúce koho treba považovať za žida. Podľa Ďurčanského návrhu⁶³ § 3 židom bol ten, „1. kto bol po 1. januári 1920 izraelitského vierovyznania, alebo kto pochádza od takej osoby, 2. kto po 1. januári 1920, alebo neskôr nebol síce izraelitského vyznania, ale vydával sa za osobu bez konfesie a pochádza aspoň od jedného rodiča izraelitského vierovyznania, 3. kto uzavrel s osobou pod 1. a 2. uvedenou manželstvo pred účinnosťou tohto zákona, dokiaľ jeho manželstvo nie je právoplatne rozlúčené, 4. kto uzavrel po dni účinnosti tohto zákona manželstvo s osobou izraelitského vyznania i keď jeho manželstvo bude právoplatne rozlúčené, ale i ten, kto s osobou pod 1. a 2. uvedenou, i keď jeho manželstvo bude právoplatne rozlúčené, 5. kto s osobou pod 1., 2. uvedenou žije v mimomanželskom spoločenstve. § 4. Z pod ust. §§ 1. a 2. tohto zákona môže učiť výnimky v prípadoch zvláštneho ohľadu hodných vláda usnesením.“ Podľa § 5 všetky ustanovenia, ktoré tomuto zákonu odporovali, strácali platnosť.

V dôvodovej správe sa k § 3 uvádzalo, že pri vymedzovaní pojmu „Žid“ „boli vzaté do úvahy aj zásady kresťanské a preto za medzník sa pokladá dátum 1. 1. 1920, takže osoby pokrstené pred týmto dátumom sa pokladajú za kresťanov“⁶⁴ Vychádzalo sa tu „z toho hľadiska, že Židia, ktorí boli pokrstení k tomuto dňu, učinili tak pravdepodobne z pohnútok nešpekulačných a možno povedať ideálnych, keďže to učinili v dobe, keď bolo Židovstvo na vrchole svojej moci, rešp. k tomuto bodu prichádzalo a malo pri politickej konštelácii európskych štátov a celej svetovej politiky najlepšie výhľady.“ Správa zvlášť upozorňovala, že takto formulovaný návrh postihne aj skupiny tradične podliehajúce zo strany ľudákov zvýšenej ostrakizácii – osoby bez vyznania a nemanželské deti. „Nezabúda sa tu ani na Židov, ktorí síce neboli vedení ako izraeliti, ale skrývali sa pod rúškom osôb bez konfesie. Títo Židmi zostanú. Pri nemanželských deťoch splodených Židmi určuje sa medzník doba účinnosti tohto zákona preto, že teraz bude možná aj kontrola v tomto smere a otcovstvo najmä pri deťoch zrodených mimo manželstva, sa ťažko dokazuje.“

Text správy sa venoval aj problematike zmiešaných manželstiev: „Ďalej ide tu o manželských spoločníkov, z ktorých jeden nie je Židom podľa doterajšieho ponímania. V tomto prípade rieši zákon vec takto: To manželstvo, ktoré bolo uzavreté pred účinnosťou tohto zákona, dáva možnosť nežidovskému manželovi, aby zas prestal byť Židom. Z toho smiešaného manželstva, ktoré sa uzavre po účinnosti tohto zákona, nemôže tzv. nežidovský manžel prestať byť Židom, ani keď bude toto manželstvo právoplatne rozlúčené.“ Priamo bola konštatovaná aj rasistická motivácia týchto návrhov: „Ustanovenie toto chce zamedziť množenie takýchto smiešaných manželstiev. V ustanovení tomto sa ráta mimo toho aj s prípadmi životných spoločenstiev, aby sa zákon neobchádzal konkubinátmi a tým zamedzilo i ďalšie znehodnotovanie rasy. Tento § je pilierom celej osnovy zákona a podkladom pre riešenie židovskej otázky na území Slovenskej krajiny, lebo bez určenia kto je Židom, by to bola stále nedokonalá a polovičatá práca, pri prevádzaní ktorej by sa stále objavovali medzery.“ Podľa § 4 sa mali pripúšťať vý-

63 Tamže.

64 Tamže.

nimky „len v prípadoch, zvláštneho ohľadu hodných“, ale tie mohla povoliť len vláda uznesením. Týmto mala byť „daná kontrola a to samo svedčí o tom, že budú to len veľmi zriedkavé prípady“.

Ministerstvo pravosúdia vo februári 1939 vypracovalo z podnetu Dr. Ďurčanského návrh zákona „o upravení majetkových pomerov niektorých osôb hodlajúcich sa vystahovať a o náprave v presunoch pôdy.“⁶⁵ Konkrétne išlo o (§ 1): „Nehnutelný poľnohospodársky majetok židovských občanov (nehľadiac na to, či tunajších alebo cudzozemských príslušníkov), ktorý je v árende (v podárende), môže sa podľa tohto zákona vymeniť do vlastníctva.“ Podľa § 21 návrhu „(z)a žida podľa tohto zákona treba považovať toho, kto sa ako žid narodil bez ohľadu na to, či zmenil svoje náboženstvo sám alebo jeho rodičia.“ V dôvodovej správe sa uvádzalo, že „(o)tázka majetkového usporiadania podľa osnovy je riešená špeciálne zo stanoviska slovenských potrieb. Pôdu treba vrátiť pôvodným vlastníkom a tým, ktorí z pôdy a na nej žijú a gazdujú. Krivdy minulosti treba v tomto smere odčiniť.“ Pri tomto návrhu zákona Ministerstva pravosúdia Slovenskej krajiny vyšli na povrch dve zásadné skutočnosti. Prvou je otvorený rasizmus, na ktorý upozorňovali čs. ministerstvo zahraničných vecí v liste zo 6. marca 1939,⁶⁶ Predsedníctvo ministerskej rady v Prahe listom z 9. marca 1939⁶⁷ a Ministerstvo financií v Prahe listom z 11. marca 1939⁶⁸, a druhou legislatívna neprofesionalita.

Súčasne išlo o očividný príklad normy, ktorá sa prezentovala ako všeobecná, hoci jej reálnym cieľom bola židovská menšina. Dokonca i v dobových stanoviskách čs. ministerstiev zahraničia, spravodlivosti a financií sa výslovne upozorňovalo, že napriek nadpisu návrhu zákona „o upravení majetkových pomerov niektorých osôb hodlajúcich sa vystahovať a o náprave v presunoch pôdy“ nenachádzala sa v celom návrhu o takýchto osobách žiadna zmienka a celý návrh smeroval iba proti majetku židov. Stanoviská na jednej strane upozornili na rozpor s niektorými zásadami ústavnej listiny, predovšetkým s § 106 ods. 2 a 128 a s medzinárodným právom, menovite s ustanovením čl. 7 tzv. Malej Saint-Germainskej zmluvy. Poukázali na ďalekosiahly zahraničnopolitický význam, ktorý „nezostane bez závažného vplyvu i na vývoj medzinárodno-obchodných vzťahov a na postavenie Čechov a Slovákov žijúcich v cudzine“. Na druhej strane sa však všetky inštitúcie zhodli na tom, že „podle názoru ministerstva zahraničních věcí by bylo v zájmu věci samé radno posečkati až na příhodnější dobu“, podľa ministerstva financií „aby projednávání navrhované osnovy bylo odloženo až do doby, kdy ústřední státní orgány zaujmou konečné stanovisko k židovskému problému v našem státě. Tento problém bude třeba řešiti pro celý stát jednotně i když bude přihlédnuto k zvláštním poměrům té které federativní státní složky [...] aby se úprava této otázky v jednotlivých zemských celcích podstatně nelíšila.“⁶⁹

65 SNA, f. Ministerstva pravosúdia 1939 – 1945, k. 32, č. 6698/39 – 10.

66 Tamže, list pod č. 28.819/VI-1/39.

67 Tamže, list pod č. 6651/39. Tento list obsahuje stanovisko čs. ministerstva spravodlivosti.

68 Tamže, list pod č. 22.504/39-Přes. insp. a org.

69 SNA, f. Ministerstva pravosúdia 1939 – 1945, k. 32, č. 22.504/39-Pres.insp. a org.

Záver

Proces pomníčovského rozvratu demokratického systému v Československu prebiehal relatívne rýchlo – k zásadným zmenám došlo v priebehu troch mesiacov. Výskum dobových politických perzekúcií pritom poukazuje na niekoľko zreteľahodných faktorov. Opakovane sa potvrdzuje, že viac pozornosti na seba strhávajú kroky s okamžitými a očividnými drastickými následkami, hoci systémové zmeny sa často presadzovali aj menej „nápadnými“ legislatívnymi zmenami. Podobný mechanizmus možno – vzhľadom na kulmináciu protižidovskej politiky v holokauste – sledovať pri výskume skupinových objektov ľudáckeho prenasledovania, ktorými sa po ich nástupe k moci súbežne stávali politickí oponenti i židia. Zaujímavým javom je i to, že kým niektoré z právnych noriem, cielené výslovne proti židom, sú formulované tak, aby tento cieľ explicitne neprezrádzali, v konečnom dôsledku ľudácka „protižidovská“ legislatíva postihovala aj nežidovských politických oponentov, ktorých do opozície voči nej tlačilo ich demokratické presvedčenie, nie vlastný pôvod. V tomto období sa prakticky jedinou nezávislou tlačovou tribúnou, kam bolo možné adresovať protestné hlasy zo Slovenska, stala krajská tlač v USA.⁷⁰

70 GÁL-PODDŮMBIERSKY, Ján. *Z kalicha utrpenia. Rozpomienky na zážitky v koncentračnom tábore v Ilave*. Komárno : Pravda, 1947, s. 15-22.

Cituj:

ZAVACKÁ, Katarína. Právne nástroje novej moci. Politické perzekúcie na Slovensku 1938-1939. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 40-56. ISSN 1337-6861. DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.1.4>

...

JUDr. Katarína Zavacká, CSc.
Ústav štátu a práva SAV
Slovenská akadémia vied
Klemensova 19, 813 64 Bratislava
Slovenská republika
usapzava@savba.sk